

Balázs Lajos

BÁBAKALÁCS

Tűnődés egy különleges virágszimbólum fölött

Valamikor 1987-ben olvastam a korán elhunyt marosvásárhelyi írónak, Székely Jánosnak *Lapok egy befejezetlen regényből* című igen szép írását. Egy vidékre kihelyezett botanikatanárról szólt, aki a „növények között is a legjobban a bábakalácsot szerette”. Az olvasás nyomán számomra egyre inkább rokonszenvessé vált a botanikatanár, noha egy adott pillanattól a bábakalácsot éreztem a regényrészlet „hősnének”. Meghatott a bábakalács humanizált, noha úgy gondolom, a botanikatudománynak sem ellentmondó megjelenítése, a regénybeli bábakalács „emberi története”.

A regénybeli botanikatanár sorstársammá lett.

Folklórkutatóként a csíkszentdomokosi lakodalom jelkép-, illetve szimbolikarendszerét is vizsgáltam. Itt jelentkezett az én kutatásomban a bábakalács, mely aztán a regényrészlet olvasása nyomán egészen új, de inkább mély megvilágításba került.

Népköltészetünk virágszimbolikájában tudtommal nem fordul elő, a Magyar Néprajzi Lexikonban nincs címszava, noha Kodály megállapítása, mely szerint a virágénekek képnyelve a szerelmi élet kényesebb, szégyellni valóbb, de kimondásra kínálkozó vonatkozásai számára is egyértelműen alkalmas, nem indokolja eme növény mellőzését. Meglepő viszont, hogy a népköltéssel ellentétben, a bábakalács a szokásfolklórban bukkant fel; illetve az, hogy népi kultúránk jelképrendszere – ezúttal a párválasztásra, lakodalomra gondolok – mennyire összetett, differenciált és mélyértelmű lehet.

Újólag megerősít azon látásomban, hogy egy-egy szokásjelenet, szokáskellék nem más, mint a népköltészet egy-egy költői képének a szokásba való transzponálása, élőben való eljátszása, megjelenítése.

A továbbiakban gyűjtésemből olyan mozzanatokot idézek, Székely János botanikatanára reflexióinak ürügyén, amelyek egyértelművé teszik, hogy a bábakalács valóban különös virágszimbólumunk.

A farsang végi multságok a társasági, érzelmi élet szentdomokosi ciklusosságában határkönek, a párválasztás folyamatában minőségi eseménynek számítottak és számítanak.

A szokásesemények sorozatából csak egy mozzanatot ragadok ki. A leány húshagyóhétfő estéjén tűzte a *mirtuszt*, a fehér bokrétát annak a

legénynek a sapkájára, aki rendszeresen bejárt a házhoz vizitába. A legény most is a házhoz ment, és a leány szülei jelenlétében tűzte fel neki a mirtuszt, mely egyféle eljegyzésnek is számított. „Erre [ti. a mirtuszra] úgy vigyáztak, mint egy oltárdarabra” – mondta egyik adatközlőm.

Húshagyókedden a fiatalság a táncháznál gyülekezett. Itt tűzték fel a legények sapkájára a *táncoltató virágokat*. Ezek kisebb piros bokkréták voltak, és minden leány tett annak a legénynek, aki többet táncoltatta a farsangon. Ez volt a hála részükről. Az idősebb, *lemaradottabb* legényeknek a sapkájára pedig *bábakalácsot* tűztek, ördögbordával körítve.

A táncháznál felsorakoztak és onnan vonultak 11 órára a falu központjába. Elöl mentek a zenészek felvirágoztatott hangszerekkel, utánuk a *szertős legények*, sapkájukon a mirtusszal, külön a férjhez menő leányok, aztán a piros bokkrétás legények és leghátul a bábakalácsosok.

Nos, hogy részben ismételjem magam, engem a *bábakalács emberi története*, jelkép ereje és ennek ürügyén az idős legények bábakalács sorsa lepett meg még inkább; még pontosabban az a párhuzam, amit e növényi faj „sorsa” és a fenti legénykategória társasági-társadalmi helyzete között érzek, Székely János írása szemszögéből és a magam szerzete tudás alapján. Lenyűgözött az a felismerés, hogy népi kultúránk jelkép-rendszere még a mellékesemények, -szereplők esetében sem véletlenszerű, hogy az eszközök nemcsak egyszerű konvenciók, hanem mély értelmű kommunikációs rendszer elemei, betűi vagy szavai, melyekben a kódolás és dekódolás valamikor tökéletesen működött; az, hogy ember és természet viszonya mennyire bensőséges és mély volt, hogy a környező világot nemcsak a mindennapi lét szemszögéből, hanem, ha szabad így mondani, tudományosan, jellembelileg, pszichikailag is ismerte. Mert itt többről van szó, mint arról, hogy népünk is hitt főleg a fa, de a növénylélek létében.

Kutatásaim során én csak rögzítettem a tényt, ti. hogy a vénlegény farsangi megkülönböztető jele a bábakalács. De soha nem tűnődtem el afőlött, hogy számukra miért éppen ez a Székely János botanikatanára szerint „színtelen, szagtalan, száraz, szinte virágtalan virág” a jel. A szokás más jelképeivel (pl. fenyő, kenyér, rituális étkek és italok stb.) sokat foglalkoztam, de hogy a mellékszereplők, ez esetben a legénytársadalom kisebbségi rétege, vagy hogy úgy általában a mellékesnek tűnő dolgok is átgondoltan szimbolizáltak, illetve tartalmi jelentéssel bírnak, arra már kevésbé gondoltam.

Mert mi a vénlegény, ha nem a legénytársadalom „bábakalácsa”; és mi a bábakalács, ahogy Székely János regényéből megismertem, ha nem a „növénytársadalom” vénlegénye? Egyiket sem dobja, közösíti ki a maga társadalmá, illetve a növényvilág, mind a kettőt megtűri, de másságukat is jelzi. A bábakalács „az észrevétlenségben, már-már a talajban virágzik” – mondja a regény botanikatanára.

És a vénlegény hol, hogyan, kinek virágzik?

„Ami a többi fajok esetében célszerűnek bizonyult (mármint a beporzás szempontjából), arról ő önként lemondott” – olvasom Székely Jánosnál.

Nos, a vénlegény hajt-e, nevel-e utódot maga helyett? – kérdezem, hogy ne erőltessem a párhuzamból kicsengő erotika hiányát az életében, hisz erről a „beporzásról” mondott le ő is önként, vagy akaratán kívüli okból kellett lemondania.

A bábakalács „eredetileg délceg, hosszú szárú növény volt, akárcsak a többi” – olvasom tovább.

A vénlegény is lehetett az!

A valamikori délceg bábakalács „betölthette volna hivatását, de irgalmatlanul lekaszálták”.

Nem egy vénlegénysors juttatja eszembe a mondhatni társadalmi méreteken jelentkező és társadalmi gyökerű *kaszacsapások*at. Az ún. kollektivisták legényekre gondolok, akiket a helybéli leánytársadalom megvetett, így sokan közülük megöregedtek.

A bábakalács „színtelen, szagtalan, száraz”, talán már „virágnak sem nevezhető növény” – vélekedik Székely János botanikatanára –, mely „összegömbölyödött sünként gubbaszt a fűben” és alkatával szinte hallhatóan mondja: „elegem volt a megtipratásból”.

A vénlegény is részt vehet és részt vesz – mint láttuk – a legény- és leánytársadalom összejövetelein, farsangi multságán, de csak a sor végén: színtelenül, szárazon, a megtűrtség, a megbélyegzettség lelki szorongásával, komplexusával.

Említettem, hogy a vénlegényt nem tekintik (a vénleányt sem) a társadalomból kirekesztett személynek, és én ebben faluközösségi rendszerünk humánumát látom. Viszont tudni kell azt is, hogy ugyanaz a közösség, ha olykor kegyetlenül is, de mindig szankcionálta és szankcionálja mindazokat, akik az élet-, illetve a szokásrenddel, hagyománnyal szemben vétettek. Éppen a faluközösség minden szempontú egyensúlyának megőrzése végett.

Érdekes, hogy Szentdomokoson a vénleánycsúfoló szokások elenyésztek. És ebben némi logika van, hisz hagyományosan a párválasztás kezdeményezése mindig is férfiszerep volt. Ennek elmulasztása méltán szankcionálhatóbb, mint a pártában várakozás, mely egy leány számára önmagában is elég büntetés.

Hát ilyesmit jutottak eszembe Székely János költői prózája olvasása közben, és e szerény virágpéldán továbbgondoltam azt, amit előbb már említettem, hogy népi kultúránkban valószínű semmi sem lehet öncélú, nincs véletlen szimbolika, semmi sem csupán jel. Minden elem bizonyára egyben szellemi, lelki töltetésű jelkép is. Többet közöl annál, mint amennyit a jeleket olvasni nem tudó csak észrevételez. Meglehet, hogy képzelődés, de azért kimondom: a bábakalács ürügyén bennem valamiféle népi numizmatika vagy heraldika létének gondolata is motoszkál.

A bábakalács ilyen meglátása erdélyi folklórkutatásunk lehetőségeit, feladatait is felvillantja: a színjáték, a felszín, az ornamentika formai elemeinek leírásával együtt lelkiségünk mélyrétegeinek feltárása felé is elmozdulni. Számomra egyértelmű, hogy a bábakalács a csikszentdomokosiak világszemléletében, jelképrendszerében olyan szimbólum, amely egy emberi réteg alkati, jellembeli, lelki és társadalmi lényegét sugallja, minden különösebb körülírás nélkül.

Székely János óriási írói empátiája különös módon találkozott egy közösség jelképteremtő érzékével. Számomra öröm volt a két szemlélet közötti kapcsolatot felfedezni, kettőjük között közvetíteni, amire az író meghatottan reflektált.